

KAN A LA- VE BA BA LA- DEYİMLERİNİN B LGE KA AN VE SUC YAZITLARI TEMELİNDE AÇIKLAMASI

Hatice ŞİRİN USER*

Özet: Bu makalede Modern Türkçedeki kan ağla- ve baş bağla- deyimleri, eski Türk yazıtlarına yansıyan düğün ve cenaze törenleri betimlemelerine dayalı olarak açıklanmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk yazıtları, Eski Türk âdetleri, kan ağla- ve baş bağla- deyimleri

An Explanation of the Idioms kan a la- “to grieve” and ba ba la- “to marry” on the Basis of Bilge Ka an and Suci Inscriptions

Abstract: In this paper, the idioms kan ağla- “to grieve” and baş bağla- “to marry” in Modern Turkish are tried to be explained on the basis of funeral and wedding ceremony descriptions documented in Turkic Runic Inscriptions.

Keywords: Turkic Runic Inscriptions, Old Turkic customs, Turkish idioms kan ağla- “to be grieved” and baş bağla- “to marry”

0. Deyim “bir kavram , bir durumu ya ekici bir anlat mla ya da zel bir yap i inde belirten ve o unun ger ek anlamlar ndan ayr bir anlam bulunan kal pla m s zc k toplulu u ya da t mce¹ olarak tan mlanmaktadır (Aksoy 1984 49). Deyimler, dilin anlat m yollar n , dili konu an toplumun ge mi ini, ya am bi imini, geleneklerini ve e itli zelliklerini belirten nemli ipu lar sa larlar (Aksan 199 3 9). T rk enin deyim y n nden zenginli ine, bu alanda haz rlanm s zl kler somut kan tlar sunmaktadır .ancak bu s zl kler a r l kl olarak a da T rk ede kullan lan deyimler hakk nda olup T rk enin tarihsel metinlerine dayanarak haz rlanm deyim s zl kleri yok denecek l dedir¹. Oysa, T rk enin en eski belgeleri olan K kt rk alfabeli yaz tlarda, ok say da deyim saptanm durumdad r *adak kamşat-* “istikrars zla mak¹, *atı küsi yok bol-* “ortadan kalkmak¹, *kergek bol-* “ lmek, vefat etmek¹, *oplayu teg-* “bo a gibi at lmak, h cum etmek¹, bunlardan yaln zca birkaç d r (Tekin 19 19 a ; Tuna 1900 ; Sertkaya 1984 ; Aksan 1991 ; Aksan 2000). Bu dil verileri T rk enin VIII. y zy lda kavram alan y n nden zengin bir dil oldu unu yads namaz bi imde g sterse de, eski T rk dili malzemesinden (Runik harfli T rk yaz tlar , dinsel ve sivil Uygur yazmalar , Ka garl Mahmud, Yusuf Has Hacib, Edip Ahmed Y kneki'nin eserleri vd.) yararlanarak elde edilmi T rk enin tarihsel bir deyim s zl n n bug ne kadar haz rlanmam olmas , T rkoloji biliminin nemli bir eksik idir.

* Yrd. Do . Dr., Ege Üniversitesi.

¹ XIII. y zy ldan g n m ze iirlerde ve konu ma dilinde kullan lan atas zleri ve deyimler i in bkz. Ey bo lu 19 3-19 4 .

1. Deyimlerin bazan dildeki diğer geller gibi, hemen hemen hiç bir deyimlik ya amaçsızın eski ahlardan günümüzdekilere ulaşılabilmesine karşılık, bazan da dil tarihi içinde etimolojik sebeplere dayalı olarak kullanılmayanlardan dikkatle ayrılabilir. Örneğin, Modern Türkçeye Türkçesinde *kanı kanla yıka-* deyimini *Divânü Lügati't-Türk*'te *kanıg kan bile yumas·ter akıt-* “okulmak” deyimini Tonyukuk Yazıtı'nda *ter yüğürt-* biçiminde görmekteyiz (DLT III 44·T 1-2). Kıtık Kağanlı yazıtlarında kayıtlı *közi kaşı yablak bol-* “okuzlamak, alaypözlü olarak perihan olmak”, *ot sub kıl-* “halk arasında nifak sağlamak” gibi deyimler ise, Türkçenin tarihsel sürecinde unutulmuş ancak karlıklarla ilgili bilgiler, kavramlar veya durumlar, farklı deyimlerle (*ciğeri delin-*, *nifak tohumu ek-* gibi) yollarına devam etmiştir.

Yeni inanış sistemleri, yeni kıltir geleneği, yeni yerleşim tercihleri gibi olgular dile etimolojik biçimlerde yansırken, kimi zaman eski bilgiler, yalnızca birer anı olarak kalır ve bu anıların dildeki bazı özelliklerle veya ses özellikleriyle yeniden biçimlenip dilin konuları için eski kıltir ne dair izler taşıyarak ya da yeni seslerle *kan ağla-* ve *baş bağla-* deyimleri gibi. İnsanların ya da hayvanlardaki ikimnemli kavak olan evlilik ve ölüm olgusunun idrakinin Türkçelerde gerçekleştirilen törenlerde (*tügüntoy* ve *yog*) belirginle bir takım geleneklerden beslenerek oluşturulmuş ve bu deyimler, Kıtık harfli yazıtlarda *deyim* olarak belgelenmesi de, ortaya çıkarmalarıyla ilgili bir okült verisini yazıtlar aracılığıyla belirlemek mümkündür.

1.1. kan ağla-: Runik harfli Türk yazıtları, insan ya da hayvanın bitimine ve bu durumun sosyo-kültürel sonuçlarına dair pek çok bilgi içermesi açısından zengin bir veri tabanı durumundadır. Eski Türk kıltirinde ölümle ilgili inanış ve gelenekleri, yazıtlar zemininde kısaca maddeleyebiliriz

I. Eski Türkçelerde ölüm kader olarak algılanır².

II. VII-X. yüzyıllarda Türk insanının ortalama yaşam süresi 39-48 yıldır (Divitio lu 200 114·Kr. Bazin 1991 2-34).

III. Ölüm vakti ile yazıtı yazılma zamanı arasında en az bir mevsimin geçmesi gerekir (Liu 2004 4).

IV. Ölen kimsenin cenazesi yazıtı yazılana kadar adında korunur (Liu 2004 4).

V. Yazıtı yazılma zamanında kokulu bitki tüpükler yakılır³.

² Kıtık or Yazıtı'nda, Kıtık or'un kader olarak kabul edilen ölümyle betimlenir *ül(ü)gi (a)nça (ä)rm(i)ş (ä)r(i)nç y(a)gıka y(a)lğus opl(a)yu t(ä)gip op(u)lu kir(i)p özi kışga k(ä)rg(ä)k boltı* “Kaderi, oradayım belli ki Dömana yalnızca boğa gibi atlıp hamle yapıp (döman saflarının arasında) dalıp kendisi kışa (zamanda) vefat etti” (K 23)

³ *yog yıp(a)r(ı)g k(ä)lür(ü)p tikä birti* “yazıtı yazılma zamanını getirip dikiverdi” (BK G 11)

VI. Kağan ve devletin diğer yetim kadrosundaki üst düzey kimselerin yetimlerine yakın ve uzak illerden diplomatik temsilciler arma anlarla katılır⁴.

VII. *Kagan, ilteber, katun* ve diğer kağanlık ailesi bireyleri yaamların kaybettiğinde, onların *öl-* de il, *kergek bol-*, *uç-*, *adril-*, *yok bol-* eylemleri tercih edilir.

VIII. Yetimlerinde sakasma, kulak ve yanaklar izip kanak tma geleneği vardır.

IX. Kağanlık silesi bireyleri için *bark* ad verilen anıt mezarların açılması *barklar* bezemelerle süslenir⁵.

X. Baz devlet bükleri ve *er erdemi* olanlar adına yazıt dikilir.

Bu yazının konularından birini oluşturan sekizinci sıradaki gelenek, Bilge Kağan Yazıtında somut biçimde belgelenmektedir. Yazıtın Gney Yz 10. satırından itibaren Bilge Kağan'ın l m ve yetimini, o lu Te ri Kagan'ın a zından anlatılmaktadır. Bilge Kağan, kpek y l n n onuncu ay n n yirmialtı s nda vefat etmiş, domuz y l n n be inci ay n n yirmiyedisinde yetimini yap l m t r 7. O lu Te ri Kagan tarafından dzenlenen yetimine bir ok boy ve kavmin temsilcisi arma anlarla gelmiş, T rk geleneklerine uyarak sakalın kesip yanakların ve kulakların izimi b ylece T rk halk n n ac s n payla m lardır.

10. . *bunça k(a)zg(a)n(t)p k(a)η[(t)m k](a)g(a)n it yıl on(u)nç (a)y (a)ltı ot(u)zka uça b(a)rdı l(a)gzın yıl biş(i)nç (a)y yiti ot(u)zka yog (ä)rtürt(ü)m bukug tutuk* 11. *k(a)ηı lisün t(a)y s(ä)ñün b(a)ş(a)d[u] biş yüz (ä)r(ä)n k(ä)lti kok(t)l(t)k [...]* *(a)ltun küm(ü)ş k(ä)rg(ä)ks(i)z k(ä)lürti yog yıp(a)r(t)g k(ä)lür(ü)p tikä birtü çınt(a)n ıg(a)ç k(ä)lür(ü)p öz y(a)r [...]* 12. *bunça bod(u)n s(a)çın kulk(a)kın y(a)η[(a)k(t)n b]ıçdı (ä)dgü özl(i)k (a)tın k(a)ra kişin kök t(ä)y(ä)ñin s(a)ns(t)z k(ä)lür(ü)p kop kot(t)ı.*

⁴ *yogçı sıg(t)ıçı öñrä küñ togs(t)kda bükli çöl(lü)g (e)l t(a)bg(a)ç tüpüt (a)p(a)r pur(u)m kırk(t)z üç kurık(a)n ot(u)z t(a)t(a)r küt(a)ñ t(a)t(a)bı bunça bod(u)n k(ä)l(i)p(ä)n sıgtam(t)ş yoglam(t)ş* (KT D 4 · BK D) “yas (lar), a lay c (lar ve) do uda g ndo usundan B kli, il g l, in, Tibet, Avar, Bizans, K rg z, U .. Kur kan, Otuz Tatar, K tay, Tatab (ba ta olmak zere) bunca millet gelip yas tutmu .’ . (ä)dgü özl(i)k (a)tın k(a)ra kişin kök t(ä)y(ä)ñin s(a)ns(t)z k(ä)lür(ü)p kop kot(t)ı “soylu ki isel at n kara samurunu gri sincab n getirip hep b rakt ’ (BK G 11)

k(a)η(t)m k(a)g(a)n uçdukda in(i)m küñ tig(i)n yit[i y(a)şda k(a)ltı (KT D 30) · *k(a)η(t)m k(a)g(a)n (a)nça il(i)g] törüg k(a)zg(a)n(t)p uça b(a)rm(t)* (KT D 1 -14 · BK D 13) · *in(i)m küñ tig(i)n k(ä)rg(ä)k bolu* (KT K 10) · *k(a)tun yok bolm(t) (ä)rtü (a)nı yogl(a)t(a)yın t(e)di* (T 31) · *üzä t(ä)ñri koñ yulka y(e)tinç [(a)y küçl(ü)g [(a)lp] k(a)[g(a)n](t)mda (a)dr(t)lu b(a)rd(t) (t)z* (O 12) vb.

⁵ *b(a)rkın b(ä)d(i)zin bit(i)g t(a)ş[ın] biçin yulka yit(i)nç (a)y yiti ot(u)zka kop (a)lk[(d)m](t)z* (KT KD)

⁷ Bazın, Bilge Kağan'ın l m tarihini 2 Kasım 347 yılı yetimini tarihini 22 Haziran 347 olarak belirler (1991 194)

12. satırın başında, dördüncü ve beşinci sesler Malov, Aydarov ve Clauson'daki alan uzmanların hepsi tarafından *saçın kulkakın [b]ıçtı* okunmuştur. Malov ve Aydarov *saçın kulkakın yaña[kın b]ıçtı* · Clauson *saçın kulkakın y[anakin b]ıçtı* okumularındır⁸. (Malov 1998:18 · Aydarov 1991:314 · ED 293a).

Radloff Atlas'ında *s(a)çın kulk(a)kın* ibarelerinden sonra *†...†* (y¹ d¹I) biçimindeki yazma kalıplar bulunmaktadır (189:101). Atlas'ta y¹ harflerinden sonra yaklaşık harflik bir bozukluk vardır. C¹melenin y¹kleminin *[b]ıçtı* olduğu konusunda alan uzmanlar neredeyse tam bir görüş birliği bulunmaktadır. y¹ ile *bıçtı* arasındaki bu *y(a)ñ(a)k(i)n* geçişiyle doldurulması, c¹mle başlangıçtan itibaren mantıklıdır. Bu suretle Malov, Aydarov ve Clauson tarafından önerilen okuma, Eski Türkçelerde 1 m sonrası yapılan y¹ t¹reni gelenekleriyle örtüşür duruma gelir. Çin ve Bizans kaynaklarında Eski Türkçelerin 1 m t¹renlerinde saç, kulak ve y¹z (yanak) olmak üzere bedenün bölümlerinin kesici bir aletle kesildiği, kazındığı, yırtıldığı bildirilmektedir (Liu 2004:4 · Chavannes 2003:304).

Ölenin yakınlarının saçları kesme ve yanakların çizme âdetini, Avrupa Hunlarının⁹ da, Kavimler Gâmi sonrası unutulmuş görür. Jordanes, Attila'da Hunların, âdetleri gereğince saçlarının bir bölümlerini kestiklerini, kahraman savaşları, acıların kadınların feryat figan etmesi gibi gösteremeyecekleri için y¹zlerinde derin yaralar atklarını kaydetmiştir. Sidonius da, Hunlarda yas tutmanın demir çubukla kendi enelerini yaralamak ve böylece y¹zlerini kırık bir görünümle sokmak anlamına geldiğini kaydeder (Maenchen-Helfen 1932:4).

Priscus, Attila'nın y¹zlerini şöyle betimler

“Ordugâhın ortasındaki ipek adının i¹risine Attila'nın cenazesi yerleştirilmiştir. Bunun etrafında Hun askerlerinden seçilmiş variller savaş oyunları oynuyorlardı. Erkekler halk geleneğine uygun olarak saçlarını kestiler. Korku uyandıran y¹zlerini derin yaralarla kirkinle tirdiler. Aynı zamanda ozanlar ve savaşları Hun dilinde anlatıyorlardı.” (Ahmetbeyoğlu 2003:1).

M.S. 124-244 yıllarında Çin'in kuzeyinde yaşayan boylardan biri olan Hua-Guolarda da kulak kesme âdeti görür “Tabutlar tahtadandı. Ana ve babanın 1 m¹nde oğullar kulaklarından birini keserler.” (Eberhard 1991:100).

VI. yüzyıla ait Çin kaynaklarında Türklerin 1 m t¹renleriyle ilgili olarak kayıtlar bulunmaktadır “Çinlilerinden biri önce, cesedi adında muhafaza edilirdi. Ölenin aile

⁸ Berta *saçın kulkakın yñ...çtı* biçiminde okur (2004:1).

⁹ Bilindiği gibi Hun imparatorları Ulduz, Rua ve Attila MS. 34 civarında Avrupa'nın etnik yapısında önemli bir rol oynayan Kavimler Gâmi'nin başlatıcıları olarak anavatanları olan Asya'dan önce Doğu Roma'ya ardından İtalya ve İspanya'ya giderek bu bölgelere egemen olmuştur. Bu Hun grupları, tarih literatüründe Avrupa Hunları veya Batı Hunları olarak anılmaktadır (Kafesoğlu 1991:80).

fertleriyle akrabalar, kuzularını ve atlarını kurbana ederlerdi. Sonra da adının etrafında alayla pararak dillerle bükümlerini keserlerdi.' (Liu 2000: 14).

İngilizce'de Hiung-nuların bir bölümü olarak tanımlanan Tu-ciler (Türkler) hakkında da benzer bilgilere rastlanmaktadır.

"Öllerle mezara konular. Koyun ve at kurban edilir. Ölüm adını evresinde at yaraları yapılır. Cenaze, bütün servet ve atlarla birlikte yapılır. Kulları sonradan mezara konularak tekrar kurbanlar verilir ve at yaraları yapılır. Yasın sembolü olarak yular izilir (Eberhard 1990: 8). Defininde insanların akrabaları, topkaldığı gibi yapıldığı gibi, afzerinde gezer ve yularını keser, atları.' (Liu 2000: 18).

Eski Türklerin yollarında ritüellerle en bu gelenekle ilgili olarak Chavannes de, u bilgiyi aktarır:

"Batı Türk Kanlı'nın üst düzey yöneticilerinden biri, İbn Babu Dilzibul'un (İstemi Yabgu) yasını tutmak üzere, Türk geleneklerine uyarık yolları yapılmadıkça, Bizans elçisi Valentin'i ele tirmişti. Geleneğe uymayı reddeden bir kavalci olan İbn Wang K'ing kadar cesur olmayan Valentin ve beraberindekiler, bu ele tirden ekinip derhal yanaklarını izmi ve Dilzibul'un cenaze törenini izlemişlerdir.' (Chavannes 2000: 304).

Görüldüğü gibi, Eski Türklerde, İbn Babu'nun ardından ekilen acının en önemli göstergesi, insanın kendi bedenine uyguladığı fiziksel darbe hareketleridir. Bu eylem, sadece kesme biçiminde daha hafif ve bedensel acıdan uzak simgesel bir eylem olabileceği gibi, kulağa ve yüze (yanak) kesici bir aletle izik atma biçiminde iddetli bir harekete de dönüşebilmektedir. Böylece, gülerden dökülen tuzlu yollar, bu iziklerden akan kana karışır ve yas tutanların manevi acısına fiziksel acı eklenir.

Ölüm algılarının teatral parçası olan alay yapıları izme, sa ve giysileri paralamaya gibi eylemler, eski çağlarda yalnızca Türklerde değil, Soğutlar başta olmak üzere, İran'ın doğusundaki bütün halklarda görülmektedir (Divitioğlu 2000: 11). Örneğin Zerdüşteri Soğutların cenaze törenlerinde yas tutanlar, giysilerini yırtıp yüksek sesle alaylar ve cesede ait kemikleri boğazlarında yedi gün bekletirlerdi (Walter 2000: 33-34). Bu toplulukların her yıl Muharrem ayında bedenlerine kanak nca'ya dek zincir vurup dervişlerinin de, Asya'da çok eski çağlarda yapılan bu gelenekle ilgili kisi kurulabilir.

Türklerdeki kanlı gürz ya da kama geleneği, Manas Destanı ve Dede Korkut Hikayeleri'nde *yüz yırt-*, *yanak yırt-* ifadeleriyle yansıma bulmaktadır. *Salur Kazanuy İvi Yagmalanduğı Boyda*, Burla Hatun, oğlu Uruz'un kızı Melik tarafından öldürülmesi üzerine, dramıyla betimlenir "Gürz alması gibi alayın tartıya vurulması, kargu gibi kara sağına yoldu, oğul oğul diyen zıkkınlar, alay" (Ergin 1994: 108). *Küz alması gibi alayın yırt-* tabiri, İbn Babu'nun yakınları tarafından gerçekleştirilen bir hareket olarak Dede Korkut'ta sık sık belgelenir.

(U urlu 199 198-199). Öl m ard ndan d k len g z ya ve a tlara, Anadolu'da hâlâ g se vurmâ, giýsileri y rtma, sa ba yolma eylemleri e lik edebilmektedir.

Sonu olarak, eski a T rk k lt r nde yak n len bir kimsenin dram n n en nemli kan t , kanlar n n g z ya lar yla birlikte akt n n g r lmesiydi. G n m zdeki *kan ağlamak* ve *kanlı göz yaşı akıtmak* deyimlerinin tarihsel arka plan nda bu eski gelenek yatmaktadır. Bu deyimler, yaln z T rkiye T rk esinde de il, di er modern T rk leh elerinde de kullan lmaktadır. Kzk. *kan jıla-*, Tat. *kan yıla-*, B k. *kan ila-* vb. (KTFS 319, TTAS 228, BTH 32)

1.2. baş bağla-: Öt ken Uygur ka anl k yaz tlar ndan Suci'nin yaz lma ve dikilme tarihi, 80'i ge memek zere VIII. y zy l n ikinci yar s na ait olarak saptanm t r (Sertkaya 2001: 309).

Ad na ve an s na Suci Yaz t dikilen bey, Uygur Ka anl 'nda st d zey bir g rev y r tm t r. Bu beyin ncelikli st kimli i (boy kimli i) *Kırgız*, alt kimlikleri ise *buyla kutlug yargan* ve *kutlug бага таркан öge buyrukı*d r. Bu ki i, Suci Yaz t 'nda *boy* st kimli ini belirttikten sonra, s ras yla *yargan* k ve *buyruk*luk g revleri yapt n a klamaktadır. K rg z olarak d nyaya gelmi, 'y ksek mahkeme yeli i' (=yargan) yapm ve "kumandan k' veya "bakan k'a (=buyruk) kadar y kselmi tir. Bu ad/unvanlar, ad na yaz t dikilen ki inin st d zey bir "eski K rg z devlet adam ' oldu unu belirginle tirmektedir.

11 sat r l k Suci mezar yaz t , Öt ken Uygur Ka anl 'na hizmet veren K rg z beyinin ya am yk s n , onun kendi a z ndan vermektedir. K rg z beyi ylesine nlenmi tir ki, hreti do u ve bat n n en u noktalar na kadar ula m t r. ok zengindir. Sa l nda on a l ve say s z y lk ya sahiptir. Yedi erkek karde i, o lu, de k z vard r. Hepsini evlendirmi tir

1. *uygur yir(i)ntä y(a)gl(a)k(a)r k(a)nta k(ä)l[t(i)m]* 2. *kırk(ı)z oğlu m(ä)n buyla kutl(u)g y(a)rg(a)n* 3. *m(ä)n kutl(u)g b(a)ga t(a)rk(a)n öge buyrukı m(ä)n* 4. *küm sorug(u)m küñ togsık(k)a b(a)ıtsık(k)a . t(ä)gdi b(a)y b(a)r (ä)rt(i)m (a)g(ı)l(ı)m on yılmam s(a)ns(ı)z (ä)rti ¶. in(i)m yiti ur(ı)m üç kız(ı)m üç (ä)rti (ä)bl(ä)d(i)m [b(a)]g(l(a)]d(ı)m]*

¶. sat r n son s zc Ramstedt, Orkun ve Malov yay nlar nda $Wg^{11}mn^2$ bi imindedir. Ramstedt ve Tekin'de *oglumın*, Orkun, Malov ve Aydarov'da *oglumın*, Sertkaya'da *og(u)l(ı)m(ı)n* olarak yaz evrimi yap lm t r¹⁰ (Ramstedt

¹⁰ Eski T rk yaz tlar nda *ogul* s zc , cinsiyet bildirmeksizin "evlat, ocuk' kar l nda kullan ld i in *oglumın* bi imindeki okuma h k ms z kalmaktadır. *Ogul* s zc , yaz tlar d nemi T rk esinde "erkek evlat' anlam nda kullan ld nda, daima *urı* "erkek' s z yle nitelenmi tir. Suci Yaz t 'n n ¶. sat r nda da *in(i)m yiti ur(ı)m üç kız(ı)m üç (ä)rti* "erkek karde im yedi (tane), o lum (tane), k z m (tane) idi' c mlesi, "erkek ocuk' kar l nda *urı* s zc n n bilin li bir se imle kullan ld n g stermektedir. 10. sat rdaki *ulug ogul(u)m s²[..]ä b(a)[r]dı* c mlesinde ge en *ogul* s z n n "erkek ocuk'

1913, Orkun 1994, Malov 1991, Aydarov 1991, Tekin 2000, Sertkaya 2001, 310).

Söz konusu Grubech tarafından $[b(a)]gl(a)[d(t)m]$ olarak değerlendirilmiştir. Grubech'in okuyucu, Clauson ve Berta tarafından benimsenmiştir (ED 314b, Berta 2004: 320). Clauson, Suci Yazıtındaki *bağla-* "ba lamak" fiiline, Suci yazıtındaki cümlede "ba lamak" (ba ka bir boya, kabileye) kızı vermek" karşılığını vermiştir (Kriszta Erdal 1991: 432).

bagla-, Suci Yazıtında *eble-* "evlendirmek" fiiliyle kök (hendiadyoin) olduğu düşünülmüştür, *eble-* fiiliyle e veya yakın anlamlıdır. *bagla-* fiilinin eski Türklerde evlilik ritüelleriyle ilgili kisi, in kroniklerine yansımaktadır. Çin Yıllıklarında kayıtlanan Çin'in kuzey komşuları hakkındaki bilgiler bu konuda bazı ipuçları vermektedir. Yıllıklarda, Bay-Ci kavminin din gelenekleriyle ilgili "Kadınların saçları uzun olur. Dininden sonra ikiye ayrarak saçları sarırlar." kaydı bulunmaktadır. Hyung-nuların doğusunda konumlanan Vu-huanların evlilik gelenekleri ise "Kadınlar evlendikten sonra uzun saçları ve dişleriyle yukarıya baktıkları" biçiminde betimlenir (Eberhard 1991: 14-48).

Eski Altay kavimlerinin din gelenekleriyle ilgili olduğu düşünülmüş olan saçları ve dişleriyle ilgili, *bagla-* fiilinin anlamı belirleyen etkenlerden biri olabilir. Nitekim Türk esindeki *tuluş* sözcüğü "evli kadınlara mahsus saçları" Altay Türk esinde *tuluşdu kalıt* sözcüğüne "evli kadın" anlamına gelmektedir (Santal 2000: 2).

Başlangıçta dişlerle birlikte gerçekleştirilen bu somut hareketin adı zamanla "birine veya birine bağlamak, intisap ettirmek" ve nihayet "ni anlamak, evlendirmek" anlamına kazanmıştır. Bu noktada Türkçe Türkçesi arasındaki *yağlık bağla-* "ni anlamak", *başı bağlan-* "ni anlamak, evlendirilmek", Türkçedeki *başını bog-* "gelin etmek, evlemek", Yeni Uygurcadaki *beşi başlaglık kız* "sözleşme", Kazak adaki *bajı baylı* "evli kadın" verileri (Santal 2000: 2), bu görüşe dayanak oluşturmaktadır.

Evlilik kökleriyle ilgili temel eylemlerin "ba lamak, bağlamak" bilgisinden kaynaklandığı *tügün* "düşün" (*tüg-* "ba lamak, düşün yapmak") sözcüğü de açıkça göstermektedir.

Kaynaklar

- AGAR, M.-B. YEVEV, E.F.-ZEYNULLA, G.D. vd. red. (1993), *Ba kort télénéñ hüzlégé* II tom, Meskevi Ruskiy yazık.
AHMETBEYOLU, A. (2003), "Büyük Hun İmparatoru Attila", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Binek, 1-20.

anlamıyla kullanılmadığına dair somut bir kanıt yoktur. Bu cümle "(ya a) b y k evladım (ocuğum) ya gitti" olarak anlaşılmaktadır.

- AKSAN, D. (1991), "G kt rk Yaz tlar nda S z Sanatlar - G l Anlat m Yollar ", **Türk Dilleri Araştırmaları 1**, Ankara Simurg Yay nlar , 19-29.
- , (199), **Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara T rk Dil Kurumu Yay nlar .
- , (2000), **En Eski Türkçenin zlerinde, Orhun ve Yenisey Yazutları Üzerine Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim ncelemelerinin Aydınlatıcı Gerçekler**, stanbul Simurg Yay nlar .
- AKSOY, Ö. As m (1984), **Atasözleri ve Deyimler Sözlü ü I: Atasözleri Sözlü ü, II: Deyimler Sözlü ü**, Ankara T rk Dil Kurumu Yay nlar .
- AYDAROV, G. (19_1), **Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnetyorskoy Pismennosti VIII Veka**, Almat Akademiya Nauk Kazokskoy SSR.
- BARTHOLD, W. (19_0), "The Burial Rites of the Turks and Mongols" (Translated by J. M. Rogers), **Central Asiatic Journal**, Vol. 14, Wiesbaden Harrasowitz, 19 -22.
- BAZ N, L. (1991), **Les systemes chronologiques dans le monde turc ancien**, Búdapest Akad miai Kiad .
- BERTA, . (2004), **Szavaimat jöl Halljátok... Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása**, Szeged Jatepress.
- CHAVANNES, E. (200_), **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri** (eviren M. Ko), stanbul Selenge Yay nlar .
- CLAUSON, Sir G.-TRYJARSK , E. (19_1), "The Inscription at *Ikhe Khushotu*", **Rocznik Orientalistyczny** 34/1, Warschau, -33+ Plates.
- CLAUSON, Sir G. (19_2), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford Clarendon Press (=ED).
- D V T O LU, S. (200), **Orta Asya Türk mparatorlu u**, Ankara mge Yay nlar .
- EBERHARD, W. (199), **Çin'in imal Kom uları** (eviren N. Ulu tu), Ankara T rk Tarih Kurumu Yay nlar .
- ERDAL, M. (1991), **Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon**, Vol. I-II, Wiesbaden Harrasowitz.
- ERG N, M. (1994), **Dede Korkut Kitabı I. Giri -Metin-Faksimile**, Ankara T rk Dil Kurumu Yay nlar .
- EYUBO LU, E. K. (19_3-19_4), **On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar ürde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler**, 2 Cilt, stanbul.
- GAN YEV, F. E. (200), **Tatar telené a latmalı süzdégé**, Kazan Matbugat yort ne riyat .
- NAN, A. (2000), **Tarihte ve Bugün amanizm**, Ankara T rk Tarih Kurumu Yay nlar .
- KAFESO LU, . (199). **Türk Milli Kültürü**, stanbul.
- KENESBAYEV, . (19_), **Kazak tilini frazeologiyalık sözdigi**, Almat Kazak SSR-ni G l m baspas . 77
- L U, Mau-Tsai (200), **Çin kaynaklarına Göre Do u Türkleri** (eviren E. Kayao lu-D. Bano lu), stanbul Selenge.
- MAENCHEN-HELFFEN, O. J. (19_3), **The World of the Huns. Studies in Their History and Culture**, Ed. by Max Knight, Bërkeley-Los Angelas California UP.
- MALOV, S. E. (19_1), **Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti, tekst i issledovaniya**, Moskva-Leningrad zdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- , (19_9), **Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii**, Moskva zdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- OHR G, B. (1988), **Bestattungsriten alttürkischer Aristokraten im Lichte der Inschriften**, M nchner Ethnologische Abhandlungen, M nchen Minerva Publikation.
- ORKUN, H. N. (1994), **Eski Türk Yazutları I-IV**, Ankara T rk Dil Kurumu Yay nlar .
- RADLOFF, W. (189), **Atlas drevnostey Mongolii. Trudi Orhonskoy ekspeditsii**, C. 3, St. Petersburg.

- RAMSTEDT, G. J. (1913-1918), "Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei", **Journal de la Société Finno-Ougrienne**, Vol. 30/3, Helsinki Suomalais-Ugrilainen Seura, 1-3.
- ROUX, J. P. (1998), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (çeviren A. Kazancıgil), İstanbul İnkilap Yayınları.
- SARIL, G. (2000), "Türkçelerde Evliliğin Algılanması - 'Evlenmek' Kavramı Kullanılan Kelimelerden Hareketle", *İnisi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlıya*, İstanbul Simurg Yayınları, 1-34.
- SERTKAYA, O. F. (1984), "Kıltır ve Dil - Sorularında Geleneksel Olayı Temyiz Deyimi Üzerine", **Journal of Turkish Studies** 3, Orhan Akbayrak Armağanı, Cilt 2, 309-313 (= *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara 1997 Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, 13-19).
- , (2001), "Suuçi Sügeci (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı?", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000**, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 313-344.
- TEKİN, T. (1992), "Kıltır Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I", **Türk Dili**, Cilt 4, Sayı 4, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 323-344 (= *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayın Hazırlayanlar E. Yılmaz-N. Demir, Ankara Öncü Kitap, 1-2).
- , (1993a), "Kıltır Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II", **Türk Dili**, Cilt 4, Sayı 8, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 423-424 (= *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayın Hazırlayanlar E. Yılmaz-N. Demir, Ankara 2004 Öncü Kitap, 3-4).
- , (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara Türk Dilleri Araştırmalar Dizisi.
- TUNA, O. N. (1990), "Kıltır Yazıtlarında Ölüm Kavramı ile İlgili Kelimeler ve 'Kerem Bol' Deyiminin Kökeni", **VIII. TDK Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957**, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 131-148.
- URLU, M. (1990), "Matem Esnasında Yazarın 1995 Dünya "Ho Görü - Manas - Abay Yılı" VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri", *Konkale* KKTAV Yayınları, 1-2.